

Vapaata assosiointia

H. K. Riikonen

Olli Jalonen: *Hitaasti kudotut nopeat hetket. Kirjoittamisen assosiaatiosta 1900-luvun suomalaisessa proosassa.* Helsinki: Otava, 2006. 397 sivua.

Vuonna 1927 ilmestyi John Livingston Lowesin teos *The Road to Xanadu. A Study in the Ways of the Imagination* Yli 600-sivuisessa teoksessaan Lowes tarkasteli kahta Samuel Taylor Coleridgen runoa, "The Ancient Mariner" ja "Kubla Khan". Lowesin tarkoituksena oli selvittää, miten Coleridgen mielikuvitus toimi niin, että tuloksena olivat kyseiset runot. Tällöin Lowes oli mahdollisimman tarkasti pyrkinyt dokumentoimaan kaiken sen aineiston, esimerkiksi sen mitä Coleridge oli lukenut, jonka saattoi ajatella olevan yhteydessä mainittujen runojen syntyyn. Laajojen alaviitteidensä osalta teos oli hämmästyttävä oppineisuuden osoitus. Lowesin teos oli esimerkkinä René Wellekin ja Austin Warrenin aikoinaan paljon luetussa teoksen *Theory of Literature* (suom. *Kirjallisuus ja sen teoria*) luvussa "Kirjallisuus ja psykologia". Wellek ja Warren luonnehtivat Lowesin teosta seuraavasti:

"Teoksessaan *Road to Xanadu* J. L. Lowes rekonstruoi loistavan salapoliisin terävänäköisyydellä sen mielle yhtymäkulun, jonka myötä paljon ja tiedonhaluisesti lukenut Coleridge liikkui lainauksesta tai alluusiosta toiseen. Teorian osalta Lowes tyytyy vähän: muutamat puhtaasti kuvalliset ilmaukset riittävät hänen mielestään kuvaamaan itse luomisprosessia. Hän puhuu 'toisiinsa tarttuneista atomeista' tai Henry Jamesin sanontaa käyttäen kuvista ja ideoista, jotka putoavat hetkeksi 'tiedottoman aivotoiminnan syvään kaivoon' ja muunnuttuaan sukeltautuvat jälleen esiin. Kun Coleridgen syvälinen lukeneisuus pilkahtaa esiin hänen runoudessaan, Lowes puhuu 'intarsiasta', 'mosaiikista' ja joskus 'ihmeestä.'" (Suom. Vilho Viksten ja Matti Suurpää, 1969, s. 105)

Wellek ja Warren toteavat myös, että Lowes "tuskan lainkaan pitää silmällä tai yrittää määritellä luomisprosessin määrätietoista ja konstruktivistista puolta". Lowesin teos sai puutteineen-

kin kirjallisuudentutkimuksessa jonkinasteisen klassikon aseman, ja sellaisenaan se on jatkuvasti vilhdellut myöhemmissäkin tutkimuksissa. Suomessa sitä on aikaisemmin hyödyntänyt Tellervo Tapionlinna väitöskirjassaan *Järviokulun runotar. Dorothy Wordsworth ja hänen vaikutuksensa William Wordsworthiin ja S. T. Coleridgeen* (1946).

Myös Olli Jalonen viittaa John Livingston Lowesin teokseen Tampereen yliopistossa tarkastetussa väitöskirjassaan *Hitaasti kudotut nopeat hetket. Kirjoittamisen assosiaatiosta 1900-luvun suomalaisessa proosassa* Voisi kuvitella, että 80 vuotta Lowesin teoksen jälkeen kirjoitetussa väitöskirjassa olisi edistetty monessa suhteessa. Valitettavasti Jalosen väitöskirja ei näitä toiveita täytä, vaan merkitsee suorastaan takapakkia.

Tutkimuksen aihe ja menetelmät

Jalonen tarkastelee väitöskirjassaan assosiaatiota kaunokirjallisuuden kirjoittamisessa. Aluksi hän esittelee assosiaatio-sanan käsitehistoriaa ja eri merkityksiä eri tieteenaloilla. Niitä on haettu monenlaisista lähteistä, kuten muutamista yleistajuisista sanakirjoista ja oppikirjoista. Asia olisi tullut paljon paremmin ja selvemmin esille turvautumalla esimerkiksi suureen *Oxford English Dictionaryyn* ja seuraamalla sen luokituksia.

Omasta tutkimuksestaan Jalonen toteaa: "/.../ lähten etsimään kaunokirjallisen proosan kirjoittamisesta sitä itsen ja ympäröivän hahmottamiseen ja mieltämiseen liittyvää, kerroksellisesti yhdistävää kirjoittamisprosessin osaa, jota kutsutaan eri yhteyksissä ja erilaajuisissa merkityksissä assosiaatioksi, assosiaatiiviseksi kirjoittamiseksi ja assosiaation hetkeksi" (S. 47, kursivointi Jalosen). Puuttumatta määrittelyn loppuosaan, joka monelle taholle suuntautuva vaikuttaa epämääräiseltä, on huomattava, että käytännössä tutkimuksessa puhutaan tavallisesti tihentymistä, jolloin tuntuu olevan pikemminkin

kyse tekstinsisäisistä ominaisuuksista kuin assosiaatioista ja kirjoittamisprosessista.

Tutkimuksen alkupuolella (s. 29-34) Jalonen ottaa kantaa väitöskirja- ja tutkimusinstituutioon sekä taidekorkeakouluissa harjoitettavaan tutkimukseen – lähinnä kaiketi puolustellakseen omaa esitystapaansa.

Aineistoa käsitellessään Jalonen lähtee liikkeelle valitsemistaan kaunokirjallisista teoksista (romaaneista ja novellikokoelmista), etenee sitten lukijaan, tässä tapauksessa erityisesti kriitikoihin ja päättyy lopulta kirjailijaan, joiden lausuntoja omasta luovasta työstään esitellään laajasti. Tutkimukseensa valitsemistaan teoksista (ks. alempana) hän poimii sellaisia kohtia, joista tavalla tai toisella voisi puhua tihentyminä. Lopuksi Jalonen siirtyy puhumaan omasta luomisprosessistaan.

”Vuosisadan lukukirja”

Siinä missä John Livingston Lowes tutki kahta runoa, Jalonen on valinnut suuren määrän romaani- ja novellikirjallisuutta. Lyriikka olisi itse asiassa ollut mielenkiintoisempikin valinta varsinkin tihentymien kannalta (Ezra Pound viittasi *Lukemisen aakkoset* -teoksessaan, suom. 1967, *Dichtung ja dichten* -sanojen yhteyteen). Toisaalta assosiaatiosta on puhuttu erityisen usein esseelajin yhteydessä. Jalosen proosasta valitsema aineisto on sangen laaja. Hänen on valinnut - satunnaisotokseksi kutsumallaan menetelmällä sadan vuoden ajalta (1901–2000) kultakin vuodelta yhden teoksen, yhteensä yli 26 000 sivua, kuten tekijä lukijoita informoi (s. 55).

Valikoimasta on tullut sangen kirjava, sillä se käsittää sekä täysin unohdettuja että eräitä klassikoiksi kohonneita teoksia samoin kuin hyvinkin erityyppisiä tekstejä. Teokset on lueteltu sivuilla 40-43, mutta sama lista toistuu sivuilla 66-74, jolloin myös on mainittu kunkin teoksen kohdalla arvosteluja. Lisäksi ”vuosisadan lukukirja” toistuu lähdeluettelossa s. 343-346. Alaviitteissä (s. 301-302) esitetään puolestaan ”Toinen vuosisadan lukukirja”, jonka sisältämiä teoksia ei kuitenkaan analysoida. Sivumäärä tällaisilla keinoilla kieltämättä karttuu – kun lisäksi muutamat asiat toistuvat lähes pariin kertaan lähes sanasta saan (esim. s. 123 ja 124; s. 198 ja 204).

”Vuosisadan lukukirjan” teosten valikointia Jalonen selvittää seuraavasti:

”Olen valinnut tutkimuksen perusaineistoksi Vuosisadan lukukirjan, sen 1900-lukua vuosi vuodelta

kattavat sata teosta. Valinnan voi perustella mutta vain yhtenä muiden mahdollisten joukossa. Perusteluiden takana ovat piilossa jäljittämättömät syyt. Voin vain arvella, että Vuosisadan lukukirjan tapainen subjektiivinen konstruktio on syntynyt juuri tällaiseksi, koska olen viehätynyt erilaisten sulkeutuvien joukkojen näennäisistä täydellisyyksistä.” (S. 238)

”Perusteluiden takana ovat piilossa jäljittämättömät syyt” – toteamus lienee ennenkuulumaton suomalaisessa väitöskirjainstituutiosta selvitetäessä tutkimuksen lähtökohtia. Lisäksi saamme lukea esimerkiksi seuraavan toteamuksen:

”Mistä me puhumme kun puhumme rakkaudesta on Raymond Carverin hieno novellikokoelman nimi. Sitä voi lainata kun muotoilee kysymystä, joka yksinkertaistaisi tutkimuksessa käytettyjen aineistojen asetelmaa. Jos kysymys kuuluu: mistä me puhumme kun puhumme sadasta, osuvin vastaus on: yhdestä.” (s. 238).

Toteamus ei ole edes sukkela vaan ainoastaan jaarittelua jota Jalonen väitöskirjassaan usein harrastaa. Entä miksi väitöskirjasta täytyisi lukea sellaista jossittelua, jonka tekijä itsekin leimaa näennäistieteelliseksi (s. 89)?

Mutta miten paljon ”lukukirjan” aineistoa sitten analysoidaan? Jalonen itse ei niistä suinkaan analysoi kaikkea. Hän kyllä esittää muutaman rivin arvostelureferaatteja, mutta joutuu sitten rajoittamaan aineistonsa kahdenkymmen teoksen (lueteltu sivulla 124) pareittain suoritettuun vertailuun.

Kuitenkin vertailukin ontuu, koska mitään riittävää kosketuskohtaa niillä ei ole: ”Niin kerrontatavoiltaan kuin suuntautuneisuudeltaan teokset ovat kuin eri maailmanajoilta”, toteaa Jalonen verrattuaan muutaman rivin verran Anni Swanin nuortenromaanin *Pikkupappilassa* ja Matti Pulkkinen romaania *Ehdotus rakkausromaaniksi*. Mitä me tällaisesta vertailusta kostumme? Erilaisia tekstejä voidaan sinänsä verrata menestyksellisesti ja tekstit asettaa valaisemaan toisiaan – sen on osoittanut Erich Auerbach *Mimesis*-teoksessaan – mutta silloinkin tarvitaan kunnon perusteita vertailulle ja toisaalta perusteellista analyysiä.

Luettelo ja sattumanvaraisuutta

Jaloselta puuttuu lähes tyystin kunnollinen analyttinen ote. Suurin osa teoksesta on nimittään luettelo, lähinnä kirjailijoiden lausuntoja, kriitikoiden arvioita ja sitaatteja teoksista.

Kun Jalonen siirtyy tarkastelemaan kirjailijoiden omia lausuntoja, on huvittavaa, että hän vie

lä esittelee niitä menetelmiä, joita hän ei käytä ja mainitsee niihin liittyviä ongelmia (s. 220-221). Parempi olisi ollut mieltä omaan tutkimukseen valitun menetelmän ongelmia. Hän on nimittäin valinnut ”*Erilaisen yhdistämisen* seklektisen menetelmän” (kursivointi Jalosen). ”Seklektinen” on Jalosen keinotekoinen uudismuodoste selektiivisistä ja eklektisistä.

Tieteelliseen esitykseen ei kuulu se, että rinnakkain ja samanarvoisina käytetään aivan eri alojen teoksia. Selvittäessään assosiaatiopsykologiaa (s. 292) Jalonen viittaa kyllä *Moderni kognitiotiede* -teokseen, mutta ottaa itse määritelmän aivan toisen tieteenalan teoksesta, Johan Fjord Jensenin kirjallisuudentutkimuksen yleisesittelystä.

Tutkijan kirjoittamisprosessi

Jalonen puhuu väitöskirjassaan paljon omasta tutkimusprosessistaan ja käyttää siinä yhteydessä kutomisen liittyvää metaforiikkaa, jota muuten Lowes – kuten Jalonen mainitsee – on käyttänyt tutkimuksessaan. On sinänsä muodikasta, että tutkija puhuu tutkimuksessaan myös omasta tutkimusprosessistaan. Tässä tapauksessa se muuttuu kuitenkin omaksi tutkimuskohteekseen sivulta 230 alkaen. Senkin tilan olisi voinut käyttää tutkimusaineiston parempaan analyysiin.

Työnsä kuluessa Jalonen puhuu myös matkasta, jota sinänsä on tutkimuksessa käytetty muuallakin, esimerkiksi Eva Maria Korsisaaren väitöskirjassa (2006); sinänsä kiistanalaisessa ja keskustelua herättäneessä tutkimuksessaan Korsisaari on itse asiassa soveltanut matkametaforiikkaa elegantimmin kuin Jalonen. Jalosen kuvakielestä en jaksa innostua:

”Mitä pidemmälle tutkimuksen matkani on edennyt, sitä enemmän olen huomannut varastoni trukien noutavan erilaista omaa tavaraa.” (S. 190)

Luovasta prosessista puhuttaessa ja sitä tutkittaessa on usein turvauduttu metaforisiin ilmauksiin. Tämä on ymmärrettävää, kun ottaa huomioon, miten vaikeasti tavoitettavia luovan prosessin ilmiöt ovat. Jalosen esitykselle olisi kuitenkin ollut eduksi selkeämmän tutkimuksellisen metakielen kehittäminen.

Lähdekirjallisuus

Jalosen aineisto- ja lähdeluettelo on ”Vuosisadan lukirja” pois luettunakin huomattavan laa-

ja, kolmisenkymmentä sivua. Lähempi luettelon, erityisesti osaston ”Muut lähteet ja tutkimuskirjallisuus”, tarkastelu osoittaa kuitenkin eräitä kummallisuuksia. Luettelo on nimittäin haallittu kaikkea mahdollista kirjallisuutta, jolla ei luulisi olevan mitään tekemistä väitöskirjan aiheen kannalta. Relevantin aineiston ohella siitä löytyy Runar Collanderin *Kasvitieteen historia*, Reino Kalliolan *Suomen kasvimaantiede*, Gunnar Larsson-Leanderin *Johdatus tähtitieteeseen*, Simo Parpolan laaja artikkeli ”Mesopotamia” teoksessa *Jokilaaksojen valtakunnat*, erilaisia alkeisoppikirjoja ja hakuteoksia. Mainitut teokset eivät palvele Jalosen väitöskirjassa mitään tieteidenvälisiä tarkoituksia.

Mukana on toisaalta paljon kotimaisia psykologiaa käsitteleviä teoksia, kognitiotiedettä ja luovuustutkimuksia. Näiden mukana on luonnollisesti ymmärtää, mutta valitettavasti ulkomainen kirjallisuutta ja psykologiaa koskeva tutkimus on hyvin huonosti edustettuna edellä mainittua John Livingston Lowesin teosta lukuun ottamatta.

Menetettyjä mahdollisuuksia

Jalosen tutkimuksessa on kieltämättä joitain sattuvia, mutta satunnaisiksi jääviä havaintoja. Harvoin esimerkiksi tulee ajatelleeksi, että V. A. Koskenniemen kriitikonura kesti 60 vuotta, Bobrikovin murhasta Kuuban kriisiin, kuten Jalonen muistuttaa. Jalmari Saulin *Siniristi ja punatähti* (1934) vaikuttaa mielenkiintoiselta ajanilmöltä. ”Vuosisadan lukirjan” sisältämien teosten kriitikeistä on poimittu varsin monta mainiota virkettä. Esimerkkinä voidaan mainita T. Vaaskiven kommentti konservatiivisesta kriitikosta Eino Railosta, joka oli pitänyt Auni Nuolivaaran romaania *Päivä ja ehto* humpuukina:

”Todistaa eräänlaista arvostelun pseudomorfoosia, että kaikkein vanhoillisin johtavista kriitikoistamme, Eino Railo, osoitti tämän romaanilaadun mitätömyyden ja niinsanoakseni teki henkisen harakirin Auni Nuolivaaran savikuvan edessä!” (s. 85).

(Toki Vaaskiven tiedetään muutenkin kunnostautuneen erityisen ärhäkkänä Railo-kriitikkona: muistettakoon vain Vaaskiven ”Vasara ja kipsikuva” eli Railon *Yleisen kirjallisuuden historian* viidennen osan teilaus.)

Toisaalta eräät asetelmat, jos niitä olisi käsitelty systemaattisesti ja kunnollisesti analysoiden, ovat sellaisia, että niiden varaan olisi voinut rakentaa kelvollisen tutkimuksen. Sellainen on

esimerkiksi suomalaisten kirjallisuuskritiikkien tarkastelu juuri siltä osin, mitä niissä puhutaan teosten tihentymistä. Myös tihentymätyyppien klassifiointi (s. 180-185) näyttäisi tarjoavan hyviä mahdollisuuksia, mutta niitäkään mahdollisuuksia ei ole kehitetty riittävästi: tilalla on lähinnä hedelmätön luettelo.

Kun tekijä puhuu ”näkymättömästä tihentymästä”, hän tarkoittaa esimerkiksi kohtia sota-aikaan sijoittuvasta teoksesta, jossa ei puhuta sodasta mutta jossa sodan tuntu on läsnä. Tämä näkökulma on kiinnostava (se on myös pantu merkille eräiden suurten teosten kohdalla, jossa sota on ikään kuin sulkeistettu), mutta se olisi vaatinut paljon enemmän analyysiä. Asetelma on myös kerrontakenisessä kiinnostava, ehkäpä kiinnostavampikin kuin luomisprosessiin liittyvänä ongelmana.

Väitöskirjan lopulla, jossa tekijä puhuu etupäässä omasta luomisprosessistaan, on mukana joukko kiinnostavia kirjailijoiden tekemiä havaintoja luomisprosessista. Jalonen nostaa esille muun muassa T. Vaaskiven Sillanpää-elämäkerran (1937). Erikoista kyllä, Holger Lybäckin Vaaskivi-elämäkerta (1950), joka lähti nimenomaan psykologiselta pohjalta ja jossa myös kyseistä Sillanpää-elämäkertaa tarkastellaan, ei tule esille. Mika Waltarilta olisi odottanut juuri luomisprosessia kuvaavaa, *Sinuhun* vanavedessä syntyneitä teosta *Neljä päivänlaskua* (1949).

Toisaalta on outoa, että tekijä sivuuttaa esimerkiksi James Joycen tuotannon yhteydestä tunnetun epifania-käsitteen lähinnä vain alaviitteessä (s. 303, 314) ja silloinkin melko sekundaarisiiin lähteisiin viitaten. Parista Joycea koskevasta kirjoituksestaan huolimatta Irma Rantavaara ei ollut Joyce-tutkija, jollaiseksi hänet nimetään sivulla 50, vaan nimenomaan Virginia Woolf -tutkija. Jalonen ei myöskään puhu mitään Virginia Woolfin kuuluisista ”moments of being” tai tarkastele Woolfin ajatusta ”atomien muistiin merkitsemisestä niin kuin ne putoavat mielen pinnalle” (”Let us record the atoms as they fall upon the mind”, esseessä ”Modern Fiction”, 1919), joiden hyvinkin voisi ajatella olevan relevantteja väitöskirjassa esille tulevan aineiston kannalta.

Teknisestä toteutuksesta

Väitöskirjan lähdeviitteet on merkitty huolellisesti, mutta lukijan kannalta on tuskastuttavaa, että saadaksean tietää, keneltä mikin ajatus on, joutuu tietoa etsimään teoksen loppuun sijoitetuista viitteistä. Monessa tapauksessa olisi ollut lukijaystävällisempää ja myös tutkijoita kohtaan korrektimpaa nostaa ao. tutkijan nimi leipätekstiin.

Nykyään ilmeisesti kiireestä johtuen väitöskirjat ovat täynnä erilaisia paino- ja huolimattomuusvirheitä; kirjallisuusluettelokin saattaa sisältää monenlaisia puutteita. Tässä suhteessa Jalosen väitöskirja poikkeaa edukseen: painovirheitä on vähän, kirjallisuusluettelo on huoliteltu (suomentajakin on onneksi muistettu mainita!) ja myös hakemisto vaikuttaa luotettavalta. Jalonen korjaa myös pari Suomen kirjailijoiden matkikkeissa olevaa epätarkkuutta.

Tarkastusprosessi

Olli Jalosen väitöskirja panee jälleen kerran ajattelemaan nykyistä väitöskäytäntöä ja ”tohtorituotantoa”. Ei voi välttyä käsitykseltä, että se moniportainen systeemi, mikä on rakennettu väitöskirjojen hyväksymiseksi (ohjausprosessi, esitarkastus, väitöstilaisuus, arvolause-toimikunnan käsitys, tiedekuntaneuvoston hyväksyntä) on kohta kohdalta pettänyt; olisihan jo esimerkiksi aineiston valintaan pitänyt puuttua varhaisessa vaiheessa.

Vai pitäisikö – valitettavasti jälleen kerran – ajatella niin, että Suomeen on syntynyt kaksi väitöskirjakategoriaa, tunnollista työtä edustavat akateemista uraa ajattelevien väitöskirjat ja toisaalta julkisuuden henkilöiden muiden töidensä ohessa tekemät väitöskirjat (tässä tapauksessa väitöskirjan tekijä on tunnettu kirjailija), joiden puutteet ovat ilmeisiä mutta jotka julkaistaan painettuina kirjoina? On ilmeistä, että Suomessa on esitarkastuksessa hylätty käsikirjoituksia, jotka ovat korkeatasoisempia kuin nyt – tietävästi korkealla arvosanalla – hyväksytyt väitöskirjat.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen professori.